

ความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย : ศึกษากรณีความรับผิดในตัว
ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มประเทศ CLMVT (ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน
ลาว สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม และประเทศไทย)
Liability for Damages Caused by Unsafe Products: A Case study of Products
liability of CLMVT (Cambodia Lao Myanmar Vietnam and Thailand)

ฐิติ ว่องวิวัฒน์ และ รัชฎา เอกบุตร

Thiti Wongwiwat , Ratsada Eakabut

หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม*

Master of Laws Faculty of Law, Sripatum University*

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาปัญหาทางกฎหมายที่เกิดจากความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของกลุ่มประเทศ CLMVT (ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม และประเทศไทย) ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่ด้อยพัฒนามากกว่าประเทศไทย มีเขตพื้นที่ติดต่อและค้าขายกับประเทศไทยและมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน เมื่อเกิดการรวมกลุ่มกันในภูมิภาคอาเซียนก็เกิดตลาดในภูมิภาคขนาดใหญ่ขึ้น การผลิต การส่งออกและการบริการต่าง ๆ เป็นไปอย่างเสรีมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาในการควบคุมคุณภาพของสินค้าและบริการ เสนอแนวทางการจัดทำข้อกำหนดอาเซียนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย เพื่อให้กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภคเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยนำหลักความรับผิดโดยเคร่งครัด (strict liability) มาปรับใช้ เพื่อคุ้มครองผู้บริโภคที่ได้รับผลกระทบจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยในภูมิภาคอาเซียน

จากการศึกษาพบว่า เมื่อเริ่มใช้กฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของกลุ่มประเทศ CLMVT เกิดปัญหาทางกฎหมาย ดังต่อไปนี้ ประการแรก คือ ปัญหาเกี่ยวกับเงื่อนไขความรับผิดของผู้ประกอบการในความชำรุดบกพร่องของสินค้า เนื่องจากประเทศสมาชิกอาเซียนมีทั้งประเทศที่มีกฎหมายและไม่มีกฎหมายกำหนดความรับผิดชอบต่อความเสียหายจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยภายในประเทศของตน ประการที่สอง คือ ปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดข้อยกเว้นและข้อจำกัดความรับผิดของผู้ประกอบการไว้ในสัญญา คู่มือ หรือใบรับประกันสินค้า ซึ่งเป็นข้อยกเว้นหรือการจำกัดความรับผิดที่ไม่เป็นธรรม เอาเปรียบผู้บริโภค หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ประการที่สาม คือ ปัญหาเกี่ยวกับองค์กรในการให้ความคุ้มครองผู้บริโภคและหน่วยงานที่รับผิดชอบฟ้องคดีแทนผู้บริโภค บางประเทศในอาเซียนไม่มีการจัดตั้งองค์กรของรัฐขึ้นเพื่อให้ความคุ้มครองผู้บริโภค ผู้บริโภคได้รับความเสียหายจากการใช้สินค้าที่ไม่ปลอดภัยต้องดำเนินคดีฟ้องผู้ประกอบการและผู้ผลิตด้วยตนเอง ทำให้เกิดภาระด้านค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดี และประการที่สี่ คือ ปัญหาเกี่ยวกับการฟ้องคดีตามหลักกฎหมายแพ่งในเรื่องสัญญาซื้อขายและสัญญาเช่าซื้อซึ่งต้องฟ้องต่อศาลแพ่ง ภาระการพิสูจน์ที่ต่างกัน การนำหลักความรับผิดเด็ดขาดมาใช้และอำนาจศาลที่จะบังคับให้ชดเชยค่าสินไหมทดแทน และประเด็นสุดท้าย คือ ข้อแตกต่างของการดำเนินกระบวนการพิจารณาแบบสามัญกับกระบวนการดำเนินคดีแบบกลุ่ม

ดังนั้น ได้เสนอแนะให้นำหลักการตามกฎหมายของสหภาพยุโรปและแนวคิดของประเทศ CLMVT ที่น่าสนใจมาปรับใช้เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในในกลุ่มประเทศอาเซียนได้อย่างเหมาะสม โดยลดความแตกต่างในกฎหมายของแต่ละประเทศ เพื่อยกระดับกฎหมายของกลุ่มประเทศอาเซียนให้เกิดมาตรฐานในการคุ้มครอง

ผู้บริโภคที่ได้รับความเสียหายจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยในระดับเดียวกัน โดยนำหลักเรื่องความรับผิดชอบมาใช้ และกำหนดข้อยกเว้นความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยในกลุ่มประเทศอาเซียนว่า ต้องมีมาตรฐานขั้นต่ำในระดับเดียวกัน ให้ประเทศสมาชิกอาเซียนทั้ง 10 ประเทศ จัดตั้งองค์กรของรัฐหรือ องค์กรเอกชนซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการคุ้มครองผู้บริโภคขึ้น และลงนามรับรองในสนธิสัญญาหรืออนุสัญญาและ อนุวัติไปใช้เป็นกฎหมายภายในประเทศของตน

คำสำคัญ : สินค้าที่ไม่ปลอดภัย ความรับผิดโดยเคร่งครัด ข้อกำหนดอาเซียน

Abstract

This paper aims to study about the legal problems arising from liability for damages caused by unsafe products in CLMVT countries (Cambodia, Laos, Myanmar, Vietnam and Thailand). Four countries in CLMVT are less developed than Thailand, and have border areas, trade, and similar culture to Thailand. When these five countries collaborate with one another in ASEAN community, the bigger markets are formed. Nowadays, there are more free production, exportation, and service policies; therefore, the problems about product and service's quality control occurs. This study presents the methods of making ASEAN guidelines on unsafe product liability in order to harmonize consumer laws by applying strict liability principle to the rules and regulations for an effective consumer protection in ASEAN nations.

The study shows that there are four major problems caused by using the law on liability for damages caused by unsafe products in CLMVT countries. First of all, since some ASEAN countries do not have any laws on unsafe product liability, the terms and conditions of entrepreneur's liabilities for defected goods are unclear. The second problem is about unfair exemptions and restrictions of entrepreneur's liability which exploit consumer benefits and are deemed contrary to public order or good morals. The third problem concerns the organizations providing consumer protection and filing lawsuits on behalf of consumers. Some ASEAN countries do not establish any organizations that can represent consumers in court proceedings. So, consumers who get injured due to unsafe products have to pay a large number of court fees and expenses by themselves. Fourth, according to civil principles of contract of sale and hire purchase agreement, a plaintiff must begin a civil lawsuit in civil court. Besides, the burdens of proof are different, the strict liability is applied, and the court has an authority to order the defendant to pay compensation. The last problem is the differences of ordinary civil proceedings and class action proceedings.

Above all, the author suggests that Thailand should apply some interesting rules and laws of European Union and also CLMVT countries to the law of Thailand by making ASEAN agreement on liability for damages arising from unsafe products in order to solve these problems. This agreement should have a purpose of reducing the differences of laws in each ASEAN country to enhance the standard of consumer protection up to the same level. The ways to achieve these goals would be applying the principle of strict liability to the law and stipulating the limitations of liability for damages arising from

unsafe products in CLMVT countries, establishing national or private organizations which are responsible for protecting consumer rights, and signing the treaties or conventions and implementing the provisions of the treaties or conventions by amending domestic laws concerning liability for damages arising from unsafe products of the Kingdom of Thailand to conform with the international treaties or conventions.

Keywords: Unsafe product, Strict Liability, ASEAN Guidelines

บทนำ

จากกรณีพิพาททางแพ่งที่เกิดขึ้นในอดีตซึ่งยังไม่ซับซ้อน เป็นเพียงการพิพาทกันระหว่างคู่ความสองฝ่าย และมีผู้เกี่ยวข้องในคดีเพียงไม่กี่ฝ่ายเท่านั้น โดยรัฐใช้กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในเรื่องสัญญาและเรื่องละเมิดมาใช้ในการควบคุมด้านความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค กฎหมายการซื้อขายในยุคแรกจึงมีหลักว่า “ผู้ซื้อต้องระวัง” (caveat emptor / Let the buyer beware) โดยผู้ซื้อสินค้าต้องเป็นผู้ใช้ความระมัดระวังในการตรวจสอบสินค้าที่ตนซื้อให้ดีกว่าก่อนมีการส่งมอบ หากตรวจพบภายหลังว่าสินค้าที่ซื้อไปชำรุดบกพร่อง ผู้ซื้อจะไม่สามารถเรียกร้องสิ่งใดจากผู้ขายได้ ซึ่งเป็นแนวคิดในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม (Classic Capitalism) ซึ่งปล่อยให้ผู้ผลิตทำการแข่งขันกันด้วยตนเองโดยรัฐจะไม่เข้าไปแทรกแซงหรือควบคุม ดังนั้น ผู้ผลิตซึ่งมีเงินทุนเยอะกว่าย่อมมีความได้เปรียบในการผลิต ทำให้ผู้ผลิตรายเล็กที่ไม่มีเงินทุนในการแข่งขันก็ต้องเลิกกิจการไปเป็นจำนวนมาก แนวโน้มที่ผู้ผลิตรายใหญ่จะผูกขาดในด้านสินค้าและบริการก็มีมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้ระบบการแข่งขันทางการค้าอย่างเป็นธรรมเสียไป และแนวโน้มที่จะทำให้ผู้ผลิตรายใหญ่ตั้งราคาสินค้าเองตามความพอใจของตนเพิ่มสูงขึ้นเพื่อเอารัดเอาเปรียบผู้บริโภค (นนทวัชร์ นวตระกูลพิสุทธิ์, 2560, หน้า 4) หลักการดังกล่าวจึงไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป

รัฐจึงเริ่มมีการออกกฎหมายควบคุมให้มีการแข่งขันอย่างเป็นธรรม (Fair Competition) โดยมีจุดเริ่มต้นจากประเทศในแถบทวีปยุโรปที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common Law System) ซึ่งพัฒนากฎหมายคุ้มครองผู้บริโภคขึ้น จากกรณีคดีพิพาทกันในทางละเมิดเพื่อความเสียหายอันเกิดจากการใช้สินค้าหรือผลิตภัณฑ์ ซึ่งมีความชำรุดบกพร่อง โดยผู้ผลิตมีหน้าที่ต้องป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายเพราะผู้ผลิตเป็นผู้อยู่ในฐานะที่จะควบคุมตรวจสอบคุณภาพของสินค้าก่อนถึงมือผู้บริโภคได้ เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดกับผู้บริโภค แต่เดิมหลักเรื่องละเมิดในระบบกฎหมายจารีตประเพณีนั้น จำเลยจะต้องเป็นผู้มีหน้าที่ต่อโจทก์ตามสัญญา โดยจะต้องเป็นคู่สัญญาระหว่างกันเท่านั้น จึงจะสามารถฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายได้ หากไม่มีความสัมพันธ์กันในทางสัญญาจะไม่สามารถเรียกสิ่งใดได้เลย โดยหลักนี้ยังไม่ครอบคลุมกรณีที่จำเลยเป็นผู้กระทำให้เกิดความเสียหายโดยความประมาทเลินเล่อของตนตามหลักละเมิดด้วย (ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนสานต์, 2543, หน้า 17-18)

กฎหมายในต่างประเทศมุ่งไปที่การเอาผิดจากตัวผู้ผลิตสินค้าที่วางจำหน่ายสินค้าในท้องตลาดแล้วก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้บริโภค ซึ่งความเสียหายในระยะแรกมุ่งไปที่ความเสียหายต่อชีวิต ร่างกาย และอนามัย ต่อมามีการขยายไปถึงความเสียหายทางจิตใจและความเสียหายที่เกิดแก่ทรัพย์สินด้วย และขยายไปถึงขนาดว่าตัวผู้เสียหายไม่จำเป็นต้องเป็นผู้บริโภคเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงบุคคลใดก็ตามที่ได้รับความเสียหายจากทรัพย์สินนั้นด้วย ซึ่งเป็นหลักการที่ให้ความคุ้มครองผู้บริโภคอย่างมาก ดังนั้น ผู้ผลิตสินค้าจึงมีความเสี่ยงที่จะตกอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกฎหมายนี้ แต่สินค้าที่โดยสภาพเป็นสินค้าอันตรายอาจจะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายก็ได้ ไม่จำเป็นว่าสินค้าที่อันตรายจะต้องเป็นสินค้าที่ไม่ปลอดภัยเสมอ

เดิมประเทศไทยใช้หลักในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในเรื่องความรับผิดทางละเมิดและความรับผิดตามสัญญาเป็นฐานในการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ของผู้ได้รับความเสียหายและกำหนดให้ฟ้องคดีถึงศาลแพ่งและ

ศาลจังหวัด เป็นผลให้มีปัญหาจากการปฏิบัติในหลายประการรัฐบาลไทยจึงได้ต้องออกกฎหมายเฉพาะขึ้นเพื่อควบคุมให้ผู้ผลิตสินค้ารักษามาตรฐานในกระบวนการผลิตและจำหน่ายเพื่อให้เกิดความปลอดภัยต่อผู้บริโภค สินค้าดังกล่าว จึงได้มีการตราพระราชบัญญัติความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 ซึ่งมีผลบังคับใช้ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552 (Product Liability) โดยกฎหมายฉบับนี้นำหลักความรับผิดโดยเคร่งครัด (Strict Liability) มาปรับใช้กับการพิสูจน์ความรับผิด มีผลให้ผู้บริโภคที่ได้รับความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการใช้สินค้าที่ไม่ปลอดภัยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ถึงความไม่ปลอดภัยของสินค้า เพียงแต่แสดงให้ศาลเห็นว่าความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการใช้สินค้าดังกล่าวเท่านั้น เหตุที่กฎหมายยังไม่มีผลใช้บังคับในทันทีนั้นก็เนื่องจากตัวกฎหมายฉบับนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใหม่ในประเทศไทยจำเป็นต้องมีการเรียนรู้และศึกษาตัวกฎหมายและให้ออกาสผู้ผลิต ผู้ประกอบการและผู้บริโภคปรับตัว

จากการศึกษากฎหมายเรื่องความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยและกฎหมายที่เกี่ยวข้องของกลุ่มประเทศ CLMVT กล่าวคือ ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม และประเทศไทย ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกันและมีวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยพบว่า การรวมกลุ่มกันในภูมิภาคอาเซียนนั้นทำให้เกิดตลาดในภูมิภาคขนาดใหญ่ขึ้น การผลิต การส่งออกและการบริการต่าง ๆ เป็นไปอย่างเสรีมากขึ้น รัฐต่างผ่อนผันมาตรการด้านภาษีในการนำเข้าสินค้าเพื่อช่วยกระตุ้นการส่งออกโดยประเทศสมาชิกก็ต้องสละสิทธิบางอย่างของรัฐตนเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งทางการค้าขึ้นในภูมิภาค ประเทศไทยจึงได้จัดตั้ง กรมาอาเซียน สังกัดกระทรวงต่างประเทศขึ้น เพื่อรองรับพันธกิจต่าง ๆ โดยผู้วิจัยเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาเงื่อนไขความรับผิดของผู้ประกอบการในความชำรุดบกพร่องของสินค้า ประเด็นคำนิยามของคำว่า “ผู้ประกอบการ” ที่มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบใช้ค่าเสียหายแก่ผู้บริโภค ปัญหาเรื่องการกำหนดชื่อยกเว้นและข้อจำกัดความรับผิดของผู้ประกอบการไว้ในสัญญา คู่มือ หรือใบรับประกันสินค้า ซึ่งเป็นชื่อยกเว้นหรือการจำกัดความรับผิดที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาด้านองค์การในการให้ความคุ้มครองผู้บริโภคและหน่วยงานที่รับผิดชอบฟ้องคดีแทนผู้บริโภค ปัญหาสุดท้ายที่ผู้วิจัยพบคือปัญหาเรื่องการฟ้องคดีโดยนำหลักความรับผิดเด็ดขาด เป็นต้น

จากปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้พอทราบได้ว่ากฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดต่อความเสียหายอันเกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยนั้น กลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียน โดยเฉพาะประเทศ CLMVT บางประเทศมีกฎหมายดังกล่าวใช้บังคับ แต่ในบางประเทศไม่มีกฎหมายดังกล่าว ทั้งในส่วนรายละเอียดของกฎหมายภายในของแต่ละประเทศมีความแตกต่างในรายละเอียดพอสมควร เช่น เรื่องความรับผิดของผู้ประกอบการ ภาระการพิสูจน์ของผู้บริโภค เงื่อนไขความรับผิดของผู้ประกอบการ ขอบเขตความรับผิดของผู้ประกอบการ เหตุยกเว้นความรับผิดของผู้ประกอบการ เป็นต้น ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ต้องการเปรียบเทียบและชี้ให้เห็นปัญหาของการไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดต่อความเสียหายอันเกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยขึ้นใช้บังคับภายในประเทศตน การจำกัดความรับผิดซึ่งก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมกับผู้บริโภค และปัญหาเรื่องความรับผิดเด็ดขาดในบทบัญญัติของกฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดต่อความเสียหายอันเกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย โดยเน้นไปที่กลุ่มประเทศ CLMVT

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบและปัญหาทางกฎหมายที่เกิดจากความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของกลุ่มประเทศ CLMVT

2. เพื่อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหากฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของกลุ่มประเทศ CLMVT

วิธีดำเนินการวิจัย

รวบรวมข้อมูลโดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เท่าที่จำเป็นเพื่อมาสังเคราะห์และวิเคราะห์และนำส่วนที่เกี่ยวข้องมาจัดทำแผนงานวิทยานิพนธ์ โดยรวบรวมเสนอแนวคิดและทฤษฎีทั้งในประเทศและต่างประเทศรวมทั้งความเห็นของนักวิชาการและความเห็นส่วนตัวให้อาจารย์ที่ปรึกษาทราบเพื่อปรับปรุงและแก้ไข

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษากฎหมายคุ้มครองผู้บริโภคและกฎหมายว่าด้วยความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของกลุ่มประเทศอาเซียน พบข้อเท็จจริงและข้อบกพร่องที่ควรดำเนินการปรับปรุงกฎหมายให้เป็นมาตรฐานสากล สอดคล้องกับหลักการเปิดเสรีทางการค้า การลงทุน บริการ และการเคลื่อนย้ายแรงงานฝีมือเสรี เมื่ออาเซียนกับความร่วมมือด้านการคุ้มครองผู้บริโภคมีสาระสำคัญโดยเน้นไปที่บทบาทของภาครัฐในการสร้างมาตรการหรือกลไกการคุ้มครองผู้บริโภคที่ได้มาตรฐานและสอดคล้องกับหลักการสากล นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นไปที่การแลกเปลี่ยนข้อมูลกฎหมายและนโยบายของประเทศสมาชิกเพื่อดำเนินการให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภคที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน อย่างไรก็ตามระบบการคุ้มครองผู้บริโภคที่มีประสิทธิภาพย่อมมิใช่ดำเนินการของภาครัฐในเชิงรุกแต่เพียงฝ่ายเดียวหากแต่จะต้องเป็นการร่วมมือกันของทั้ง 3 ภาคส่วนในสังคม ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมหรือประชาชนด้วย ดังนั้น ภายใต้ยุทธศาสตร์ของอาเซียนจึงเน้นไปที่การส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้บริโภคได้มีส่วนร่วมในการปกป้องและคุ้มครองผลประโยชน์ของผู้บริโภคด้วยตนเอง ควบคู่กันไปกับการใช้มาตรการของภาครัฐมาคุ้มครองด้วย โดยเน้นการให้ความรู้และข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วนและเป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภคทั้งนี้ หากผู้บริโภคมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการป้องกันสิทธิของตนเองก็จะช่วยลดปัญหาการละเมิดสิทธิผู้บริโภคหรือคดีผู้บริโภคลงได้

จากการศึกษาพบว่า เรื่องของเงื่อนไขความรับผิด ซึ่งประกอบด้วยคำนิยามของ ประเภทของสินค้า ลักษณะของสินค้าที่ไม่ปลอดภัย (Defective Products) บุคคลที่ได้รับความคุ้มครอง บุคคลที่ต้องรับผิดชอบในความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย และขอบเขตความรับผิดของประเทศสมาชิกอาเซียน เกิดปัญหาจากที่หลายประเทศไม่มีกฎหมายเฉพาะเรื่องความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยใช้ภายในประเทศของตน ต้องนำหลักความรับผิดในความชำรุดบกพร่องของตัวสินค้าตามหลักสัญญาและหลักละเมิดมาใช้บังคับแทน และข้อจำกัดความรับผิดในสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของผู้ประกอบการ เช่น ข้อจำกัดความรับผิดตามข้อกำหนดในสัญญา เหตุขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน การเอาเปรียบผู้บริโภค หลักสัญญาไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ที่รัฐต้องควบคุมไม่ให้มีการเอาเปรียบผู้บริโภค โดยกำหนดกรอบว่ารัฐควรกำหนดยกเว้นหรือจำกัดความรับผิดให้ผู้ประกอบการได้ในระดับใดถึงเป็นธรรมแก่ผู้ประกอบการและผู้บริโภค ต่อมาคือปัญหาของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการฟ้องคดีแทนผู้บริโภค ความจำเป็นในการที่รัฐต้องเข้าช่วยเหลือในการฟ้องคดีแทนผู้บริโภค ปัญหาการเยียวยาให้แก่ผู้บริโภคและการบังคับคดีกับผู้ประกอบการ และหลักการสำคัญที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งเน้นและต้องการให้เกิดขึ้น คือ หลักการคุ้มครองทางกฎหมายให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (Legal Harmonization) เพื่อสร้างมาตรฐานทางกฎหมายให้เกิดขึ้นและใช้บังคับได้จริงภายในภูมิภาคอาเซียน จึงมีความจำเป็นต้องจัดทำกฎหมายให้สอดคล้องกัน โดยนำจุดเด่นของความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดจากสินค้า

ที่ไม่ปลอดภัย ในเรื่องความรับผิดชอบ มาใช้บังคับภายในข้อตกลงอาเซียนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย

อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่าเงื่อนไขความรับผิด ประกอบด้วย ประเภทของสินค้า ลักษณะของสินค้าที่ไม่ปลอดภัย (Defective Products) บุคคลที่ได้รับความคุ้มครอง บุคคลที่ต้องรับผิดชอบในความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย และขอบเขตความรับผิดของประเทศกัมพูชา ลาว เมียนมาร์ และเวียดนาม มีความต่างจากประเทศไทยพอสมควร แต่เจตนารมณ์ของกฎหมายที่มื่อนั้นคล้ายคลึงกัน กล่าวคือมุ่งคุ้มครองสินค้าทุกประเภททั้งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่างที่มาจากผู้ผลิต และไม่ว่าจะผลิตเองหรือนำเข้ามาขาย และหมายความรวมถึงผลผลิตทางการเกษตรด้วย เพียงแต่กฎหมายของไทยนั้นอาจจะไม่ครอบคลุมไปถึงเรื่องการประมงอย่างเช่นประเทศกัมพูชา เนื่องจากอาจจะมีความหมายเฉพาะที่ควบคุมเรื่องการประมงอยู่แล้ว ฉะนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่า ควรแก้ไขคำนิยามในมาตรา 4 พระราชบัญญัติความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 ให้กว้างขึ้น โดยกำหนดคล้ายของประเทศเมียนมาร์ว่า ให้รวมถึง วัตถุที่จับต้องได้หรือจับต้องไม่ได้ สัตว์หรือสัตว์หรืออสังหาริมทรัพย์ สามารถบริโภคได้หรือไม่สามารถบริโภคได้ซึ่งสามารถซื้อขายเพื่อการใช้งานและการบริโภคโดยทั่วไป และเพิ่มการบริการเข้าไปเพิ่มในนิยามที่มีอยู่เดิมก็จะครอบคลุมสินค้าทุกประเภทได้โดยไม่จำเป็นต้องยกตัวอย่างว่ามีสินค้าประเภทใดบ้าง

ส่วนสินค้าที่ไม่ปลอดภัยตามนิยามของ Product Liability Directive ของสหภาพยุโรป หรือที่เรียกว่า EC Directive 85/374/EEC หมายความว่า สินค้าประเภทสังหาริมทรัพย์ทั้งปวง รวมถึงอสังหาริมทรัพย์หรืออสังหาริมทรัพย์ที่ติดรวมไปด้วย และรวมถึงกระแสไฟฟ้า ซึ่งขาดความปลอดภัยซึ่งบุคคลทั่วไปคาดหวัง แต่ไม่รวมถึงสินค้าพวกยารักษาโรคหรืออาหารที่อยู่ภายใต้กฎหมายเฉพาะ โดยนำหลักการเรื่องความคาดหวังของผู้บริโภค (Consumer expectation test) (ฐิตารีย์ ทศนาวิวัฒน์, 2559, หน้า 72-73) ของกฎหมายความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของสหรัฐอเมริกาไปบังคับ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าข้อดีของการกำหนดลักษณะของสินค้าที่ไม่ปลอดภัยไว้กว้าง ๆ เป็นขั้นตอนอย่างของไทยโดยแยกว่า เกิดจากกระบวนการผลิต การออกแบบ กระบวนการเก็บรักษา ต่าง ๆ นั้น ข้อดี คือ ในแง่ของกระบวนการในการนำสืบของผู้เสียหายว่าเกิดอยู่ในขั้นตอนใดก็เพียงพอ โดยไม่จำเป็นต้องสืบว่าประเภทของสินค้านั้นเป็นอันตรายและไม่ปลอดภัยอย่างไร ต้องห้ามตามกฎหมายหรือไม่ เพียงสืบให้ศาลเห็นถึงความบกพร่องในกระบวนการของผู้ผลิตกระบวนการใดกระบวนการหนึ่งก็เพียงพอแล้ว แต่ข้อเสีย คือ ศาลต้องเป็นผู้ตีความว่าสินค้านั้นไม่ปลอดภัยจริงหรือไม่ อันจะทำให้บรรทัดฐานของการตีความในแต่ละคดีไม่เท่าเทียมกัน ผู้เขียนอยากเสนอให้เพิ่มนิยามในมาตรา 4 พระราชบัญญัติความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 ของประเทศไทย ให้คล้ายของประเทศลาวที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย และควรมีการเพิ่มบทบัญญัติเรื่องข้อห้ามของผู้ประกอบการอย่างของประเทศเมียนมาร์ไว้ในพระราชบัญญัติความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 ด้วยเพื่อความชัดเจนและเป็นแนวทางให้แก่ผู้ประกอบการได้ทราบว่าสิ่งใดที่ตนทำได้และสิ่งใดที่กฎหมายห้าม

หลักการคุ้มครองผู้บริโภคในคดีความเสียหายจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยยังคงมีปัญหาหลายประการ เช่น ปัญหาในเรื่องของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการฟ้องคดีของแต่ละประเทศซึ่งต่างกัน ปัญหาของพนักงานอัยการซึ่งในหลายประเทศไม่ได้กำหนดให้ดำเนินการทางแพ่ง หรือดำเนินคดีผู้บริโภค ปัญหาในเรื่องขอบเขตของความรับผิดของผู้ประกอบการในแต่ละประเทศและข้อยกเว้นความรับผิดของแต่ละประเทศที่ไม่เท่าเทียมกัน และปัญหาการบังคับคดีของแต่ละประเทศที่ไม่สามารถดำเนินการบังคับคดีระหว่างประเทศได้ จนเป็นอุปสรรคใน

เรื่องกำหนดมาตรการการคุ้มครองผู้บริโภคโดยการออกกฎหมายกลางเพื่อใช้ในประเทศสมาชิกอาเซียน ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าควรมีการผลักดันให้เกิดข้อกำหนดอาเซียนว่าด้วยสินค้าที่ไม่ปลอดภัยขึ้นโดยเร็วโดยให้แต่ละประเทศลงนามในสนธิสัญญาเพื่อความตกลงร่วมกัน จากนั้น AEC มีหน้าที่ส่งเสริมและผลักดันให้ประเทศสมาชิกออกกฎหมายภายในประเทศของตนให้ใกล้เคียงกับข้อกำหนดดังกล่าว อีกทั้งส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกจัดตั้งองค์กรของรัฐ หรือองค์กรเอกชนซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองผู้บริโภคภายในประเทศของตน เพื่อเป็นที่พึ่งแก่ประชาชนภายในประเทศต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่าการรวมกลุ่มกันของภูมิภาค ASEAN ไม่เหมือนของสหภาพยุโรป EU เนื่องจากอาเซียนไม่มีสถานะทางกฎหมายเป็นแบบของ EU ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์กรกึ่งเหนือรัฐ (Semi-Supra Organization) ดังนั้นจึงไม่มีสภาพบังคับในการออกเป็นกฎหมายแบบ EU เพื่อใช้ร่วมกันภายในประเทศสมาชิก ทางแก้ที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุดคือ แนวทางการประชุมสุดยอดผู้นำอาเซียน (ASEAN Summit) ที่จะเจรจาตกลงแนวทางร่วมกันในการจัดทำระเบียบกฎหมายภายในของประเทศสมาชิกในเรื่องความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกลมกลืนกัน โดยแนวคิดที่ผู้วิจัยอยากนำเสนอ คือ มีประเทศที่เป็นเจ้าภาพในการจัดประชุมหยิบยกประเด็นเรื่องการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนของสินค้าในภูมิภาคอาเซียนจนทำให้เกิดการใช้สินค้าและบริการที่เกิดผลกระทบต่อผู้บริโภค จนต้องเกิดการประชุมกันเพื่อจัดทำข้อตกลงอาเซียนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยเพื่อให้ประเทศสมาชิกลงนามร่วมกัน

โดยข้อตกลงดังกล่าวผู้วิจัยเสนอให้มีการกำหนดกรอบความร่วมมือในเรื่องต่าง ๆ ไว้ในข้อตกลงอาเซียนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย ดังนี้

1. กรอบในเรื่องของการกำหนด **“บทนิยาม”** ที่ประเทศสมาชิกพึงนำไปบัญญัติเป็นกฎหมายภายในของตน ส่วนหลัก ๆ ที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะต้องมีเลย คือ

นิยามของคำว่า **“ผู้ประกอบการ”** ว่าหมายถึง บุคคล นิติบุคคลหรือองค์กรใด และได้ดำเนินการอย่างใดกับสินค้าบ้าง โดยผู้ประกอบการต้องรวมถึงผู้ประกอบการที่ให้บริการและโฆษณาสินค้าด้วย เพื่อให้ครอบคลุมผู้ประกอบการทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นผู้ผลิต ผู้จัดจำหน่าย ผู้ขาย ผู้ส่งออก ผู้นำเข้า ผู้ขายต่อ ให้รับผิดชอบร่วมกัน

ต่อมาคือนิยามของคำว่า **“สินค้า”** ต้องรวมถึงสินค้าทุกประเภททั้งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่าง เป็นวัตถุที่จับต้องได้หรือจับต้องไม่ได้ เป็นสังหาริมทรัพย์หรืออสังหาริมทรัพย์ สามารถบริโภคได้หรือไม่สามารถบริโภคได้ซึ่งสามารถซื้อขายเพื่อการใช้งานและการบริโภคโดยทั่วไป เพื่อคุ้มครองผู้บริโภคจากการบริโภคสินค้าทุกชนิดโดยไม่ต้องแยกว่าเป็นสินค้าประเภทใดเพียงแต่ใช้เพื่อการบริโภคส่วนตัวก็เพียงพอแล้ว แต่จะต้องเป็นสินค้าที่มาจากผู้ประกอบการตามนิยามข้างต้นเท่านั้น

นิยามต่อมาที่ควรกำหนดกรอบ คือ **“สินค้าที่ไม่ปลอดภัย”** โดยระบุว่า สินค้าที่ไม่ปลอดภัย คือ สินค้าที่ก่อให้เกิดหรืออาจก่อให้เกิดความเสียหายขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุจากความบกพร่องในการผลิตหรือการออกแบบ หรือไม่ได้นำมาใช้อย่างถูกต้องวิธีเก็บรักษา ค่าเตือน หรือข้อมูลเกี่ยวกับสินค้า หรือกำหนดไว้แต่ไม่ถูกต้องหรือไม่ชัดเจนตามสมควร ทั้งนี้โดยคำนึงถึงสภาพของสินค้า รวมทั้งลักษณะการใช้งานและการเก็บรักษาตามปกติธรรมดาของสินค้าอันพึงคาดหมายได้ ทั้งนี้ให้รวมถึงสินค้าที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย เพื่อช่วย

ควบคุมคุณภาพของสินค้าและความบกพร่องของสินค้าไม่ว่าจะอยู่ในขั้นตอนใดเพื่อไม่ให้ผู้ประกอบการเอาเปรียบผู้บริโภค

ต่อมาต้องกำหนดนิยามคำว่า “ผู้เสียหาย” ว่าหมายถึง บุคคลหรือนิติบุคคลซึ่งใช้สินค้าหรือบริการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคส่วนตัวเท่านั้น เพื่อแยกผู้เสียหายจากการใช้สินค้าและบริการที่แท้จริงออกจากผู้ซื้อสินค้ามาเพื่อจำหน่ายต่อ หรือผู้ประกอบการขึ้นส่วนส่งให้ผู้ผลิต โดยต้องมีได้มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าและได้รับความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยนั้นโดยตรง

นิยามสุดท้ายที่ควรต้องมีในร่างข้อตกลงอาเซียนฯ คือ นิยามของ “ความเสียหาย” เมื่อได้รับความเสียหายต่อ ชีวิต ร่างกาย สุขภาพ อนามัย จิตใจ หรือทรัพย์สิน และจำเป็นต้องให้หมายความรวมถึงความเสียหายต่อจิตใจด้วย แต่ทั้งนี้ไม่รวมถึงความเสียหายต่อตัวสินค้าที่ไม่ปลอดภัยนั้นเอง เพื่อช่วยกำหนดค่าเสียหายและเยียวยาให้แก่ผู้เสียหายได้อย่างเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น

2. กรอบในข้อตกลงอาเซียนฯ เรื่อง “เงื่อนไขความรับผิดชอบ” ที่ผู้ประกอบการต้องรับผิดชอบต่อผู้เสียหายที่ได้รับความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยภายใต้บัญญัติภายในของประเทศสมาชิกที่สอดคล้องกับข้อตกลงอาเซียนฉบับนี้ โดยมีเงื่อนไขว่าผู้ประกอบการทุกคนต้องร่วมกันรับผิดชอบต่อผู้เสียหายในความเสียหายที่เกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยร่วมกันอย่างลูกหนี้ร่วม เมื่อสินค้านั้นได้มีการขายให้แก่ผู้บริโภคแล้ว ไม่ว่าความเสียหายนั้นจะเกิดจากการกระทำโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อของผู้ประกอบการหรือไม่ก็ตาม เป็นการนำหลักในเรื่องความรับผิดชอบโดยขาดมาใช้ เพื่อไม่ให้ผู้ประกอบการปฏิเสธได้ว่าตนไม่ได้จงใจหรือประมาทเลินเล่อในการผลิตสินค้าออกจำหน่าย

3. ข้อตกลงที่ต้องกำหนดไว้เลย คือ เหตุยกเว้นและจำกัดความรับผิดชอบของผู้ประกอบการไว้ เพื่อไม่ให้ผู้ประกอบการและผู้เสียหายสามารถยกข้อต่อสู้นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ได้ และเพื่อความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย โดยกำหนดว่าผู้ประกอบการไม่ต้องรับผิดชอบต่อผู้เสียหายหากพิสูจน์ได้ว่า

- (1) สินค้านั้นมิได้เป็นสินค้าที่ไม่ปลอดภัย
- (2) ผู้เสียหายรู้อยู่แล้วว่าสินค้านั้นเป็นสินค้าที่ไม่ปลอดภัย และผู้ประกอบการได้ออกประกาศเตือนหรือเรียกสินค้าคืนแล้ว แต่ผู้เสียหายยังคงใช้สินค้าดังกล่าวต่อไป
- (3) ความเสียหายนั้นเกิดขึ้นจากการใช้หรือการเก็บรักษาสินค้าของผู้เสียหายที่ไม่ถูกต้องตามวิธีใช้ วิธีเก็บรักษา คำเตือน หรือข้อมูลเกี่ยวกับสินค้าที่ผู้ประกอบการได้กำหนดไว้อย่างถูกต้องและชัดเจนตามสมควรแล้ว
- (4) ความชำรุดบกพร่องของสินค้ามีความสอดคล้องกับกฎระเบียบหรือข้อบังคับที่ออกโดยรัฐ
- (5) ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการ ณ เวลาที่ผู้ประกอบการนำสินค้าออกจำหน่ายยังไม่สามารถตรวจสอบความชำรุดบกพร่องในสินค้านั้นได้
- (6) ผู้ผลิตตามคำสั่งของผู้ว่าจ้างให้ผลิตและผู้ผลิตส่วนประกอบของสินค้าไม่ต้องรับผิดชอบหากพิสูจน์ได้ว่าตนไม่ใช่ผู้ประกอบการและความเสียหายอันเกิดจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยนั้นตนไม่อาจคาดเห็นได้

4. อีกประเด็นที่สำคัญที่จะต้องกำหนดไว้ในข้อตกลงอาเซียนฯ และเป็นวิธีการที่ทำให้การดำเนินคดีเรื่องสินค้าไม่ปลอดภัยแตกต่างจากการดำเนินคดีโดยทั่วไป คือ การกำหนดเรื่องการพิสูจน์ให้ผู้เสียหายที่ได้รับ ความเสียหายจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยของผู้ประกอบการมีหน้าที่พิสูจน์เพียงว่าการใช้ หรือการเก็บรักษาสินค้านั้นเป็นไปตามปกติธรรมดา แต่ไม่ต้องพิสูจน์ว่าความเสียหายเกิดจากการกระทำของผู้ประกอบการผู้ใด และผู้เสียหายไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ถึงข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับการประกอบ การออกแบบ หรือส่วนผสมของสินค้า การบริการ หรือการดำเนินการใด ๆ ที่อยู่ในความรู้เห็นของผู้ประกอบการโดยเฉพาะ เนื่องด้วยผู้เสียหายเป็นผู้มีเสียเปรียบในแง่ของการรับรู้ข้อมูลจากผู้ประกอบการ ดังนั้นการกำหนดให้ผู้เสียหายเป็นผู้มีภาระการพิสูจน์ในเรื่องกระบวนการผลิตจึงไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง

5. ประเด็นเรื่องอายุความ เป็นประเด็นที่ควรเปิดกว้างให้ประเทศสมาชิกกำหนดอายุความภายในประเทศตัวเองได้อย่างเหมาะสม โดยข้อตกลงอาเซียนฯ จะกำหนดกรอบไว้กว้าง ๆ ให้เป็นแนวทางแก่ประเทศสมาชิก โดยผู้เสียหายมีสิทธิฟ้องให้ผู้ประกอบการรับผิดชอบภายในอายุความ 3 ปี นับแต่วันที่รู้หรือควรรู้ถึงความเสียหายที่ตนได้รับ และรู้ถึงความบกพร่องของตัวสินค้า และรู้ตัวผู้ประกอบการที่ต้องรับผิดชอบ หรือภายใน 10 ปี นับแต่วันที่ผู้ประกอบการได้นำสินค้าออกจำหน่าย ทั้งนี้ประเทศสมาชิกมีสิทธิกำหนดอายุความภายใต้บทบัญญัติภายในของตนตามความเหมาะสมเท่าที่ไม่ขัดหรือแย้งกับข้อกำหนดอาเซียนฉบับนี้ ในส่วนอายุความผู้วิจัยเห็นว่าต้องไม่เป็นการจำกัดสิทธิในการกำหนดอายุความตามกฎหมายภายในของประเทศสมาชิก เนื่องจากแต่ละประเทศมีสังคมและประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้นการหาจุดกึ่งกลางระหว่างความพอดีและความพอใจจึงเป็นเรื่องยาก

6. ประเด็นสุดท้ายที่ควรมีการร่างไว้ในข้อตกลงอาเซียนฯ คือ องค์การของรัฐที่ให้ความคุ้มครองผู้บริโภค โดยกำหนดให้ประเทศสมาชิกต้องร่วมมือกันในการจัดตั้งองค์กรระหว่างประเทศเพื่อคุ้มครองผู้บริโภคในภูมิภาคอาเซียน โดยให้มีอำนาจในการรับเรื่องร้องเรียนจากผู้เสียหายและส่งต่อไปยังประเทศสมาชิกเพื่อดำเนินคดี และส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรคุ้มครองผู้บริโภคภายในประเทศตนเพื่อดำเนินคดีแทนผู้เสียหาย

บรรณานุกรม

- ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศานต์. (2543). **กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- ดาราพร ธีระวัฒน์. (2559) **สัญญาผู้บริโภค**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- จันทิมา ก้อนจันทร์เทศ, (2554). **ความเสียหายอันเกิดจากโรงเรือน**. วิทยานิพนธ์ นิติศาสตร์มหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐิตารีย์ ทศนาวิวัฒน์. (2559). **ความรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดแก่ทรัพย์สินตามกฎหมายความรับผิดอันเกิดจากสินค้าไม่ปลอดภัย**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- นนทวัชร์ นวตระกูลพิสุทธิ์ (2560). **กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค**. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภัทร แสงประดับ. (2551) **ปัญหากฎหมายในการพิจารณาคดีคุ้มครองผู้บริโภคในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีปทุม.
- มานิตย์ วงศ์เสรี และคณะ. (ม.ป.ป.) **รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้า**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการการกฤษฎีกา.
- ASEAN Law Association, Indonesian Legal System, 2015. **Indonesian Legal System**. (Online) From <http://www.aseanlawassociation.org/legalindonesia.html>